

-gAndA / -AnDA BİR ZARF-FİİL EKİ MİDİR?

Is -gAndA / -AnDA a Gerundium?

Yakup KARASOY*

Dil Araştırmaları, Güz 2016/19: 7-16

Öz: -(g)AndA eki, -(g)An sıfat-fiili ve -DA bulunma hâli ekinden oluşan birleşik bir ektir. Bu çalışmada Şiban Han Divanı'ndaki -gandeki ekinden hareketle, -(g)AndA'nın bir zarf-fiil eki olup olmadığı tartışılacak, ekin bazı çağdaş Türk lehçelerindeki durumu da ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: -(g)AndA, -(g)An, bulunma hâli eki, sıfat-fiil, zarf-fiil.

Abstract: -(g)Anda is a particle which is composed of -(g)An participle and -DA locative affix. In this study, it will be discussed -(g)Anda is a gerundium or not and will be presented the appearance of the affix on the contemporary Turkic dialects.

Keywords: -(g)AndA, -(g)An, the locative affix, participle, gerundium.

Giriş

Zarf-fiiller; zaman veya kişiden bağımsız olarak fiillerden geçici olarak türetilen zarf görevindeki kelimelerdir. Bir başka deyişle, fiillerin zarf şekilleridir (Ergin 2011: 338). Zarf-fiiller, sıfat-fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemezler (Korkmaz 2003: 983).

Bu çalışmada; ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmayan, ancak tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri ile Anadolu ağızlarında kullanılan ve -(g)An sıfat-fiili ile bulunma hâlinin birleşmesinden oluşan -(g)AndA zarf-fiilinin genişletilmiş şekillerinin bulunup bulunmadığı araştırılacak ve söz konusu yapının zarf-fiil olma sürecinin tamamlanıp tamamlanmadığı tartışılacaktır.

-(g)AndA zarf-fiilini incelemek için önce onun yapısındaki -(g)An sıfat-fiili ile bulunma hâli eki +DA hakkında bilgi vermek, bahsi geçen yapının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümleri üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

1. +DA Bulunma Hâli Eki

Muharrem Ergin, bulunma hâlinin işlevlerini “bulunma, yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, durum, karşılaştırma, kesir, konu, vasıta, gaye, sebep, vasıf, miktar, belirtme, kısım, parça, âitlik vs.” kavramlarla ifade etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır: “Bütün bu ve bunlara katılabilecek daha birçok ifadeleri lokatifin bulunma ana fonksiyonu etrafında toplanan, kesin olarak sınırlandırılmaları mümkün olmayan, gramer bakımından tam bir kaide ve ölçü değeri taşımayan, belirli bulunmayan, yanındaki fiile bağlı çok hususî fonksiyonlarıdır” (2011: 235). Bilindiği gibi, bulunma

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. ykarasoy@gazi.edu.tr. Gönderim Tarihi: 01.09.2016 / Kabul Tarihi: 26.10.2016

hâli ekinden sonra soru eki, bildirme ekleri ve +*ki* aitlik eki gelebilmektedir (Ergin 2011: 235).

Zeynep Korkmaz, +*DA* ekiyle ilgili olarak “ [Bu ek] çeşitli kullanılış biçimleri dolayısıyla adı fiile zamanda bildirme, **zarf tümleci oluşturma**, içinde bulunma, aracı olma; yaş, miktar, derece bildirme vb. görev ve ifadelerle bağlar” (2003: 24) demektedir. Korkmaz, +*DA* ekinin “yalın ya da grup hâlinde, çeşitli işlev nicelikleriyle zarf tümleci kurduğunu” özellikle belirtir (2003: 292). Jean Deny, bulunma hâlinin işlevlerini dört ayrı maddede verir. Bu hâlin öncelikle “içinde bir fiilin olup geçtiği yeri veya zamanı gösteren yer (veya zaman) bildirici” (2012:190) olduğu, bazen *müddet içinde*, bazen *uzunluğunda*, *miktarında* anlamlarını verdiği, *nerede* sorusuna cevap olduğunda ise bir fiili veya durumu sınırlandırma işlevi taşıdığını ifade eder (Deny 2012: 191).

Korkmaz, +*DA* bulunma hâli ekinin 14 işlevinden söz etmiştir. Bu işlevlerden yedisinde +*DA*, eklendiği kelime aracılığıyla zarf tümleci oluşturmaktadır (Korkmaz 2003: 289-301).

Gülsel Sev, Kuznetsov’un bulunma hâli ekinin kökenini edilgen çatılı bir fiil olan *takıl-* fiilinde aradığını söylemekte (2007:329) ve ekin tarihî süreçte de +*DA* olarak mevcut olduğunu örnekleriyle ortaya koymaktadır (2007: 329-385).

2. -(g)An Sıfat-Fiil Eki

Gabain, -(g)An sıfat-fiil ekinin Eski Türkçede kullanılan sıfat-fiil ekleri arasında saymamıştır. Ancak, eserinin dizin bölümünde -*gAn* için “geç zamanlarda görülen nadir şekil” ifadesi yer alır. -(g)An sıfat-fiil eki, Eski Türkçe döneminin sonlarından itibaren çok çeşitli işlevlerde gördüğümüz canlı bir ektir. [-*gAn* eki], Batı Türkçesinde *g / ğ* seslerinin düşmesi sonucu, -*An* şeklini almış, Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde de bu şekliyle kullanılmıştır. Ek, bugünkü Batı Türkçesinde de -*An* şeklindedir.

Kemal Eraslan, -*gAn* ekinin daha çok geçmiş zaman ile şimdiki zaman ifadesi taşıdığını belirtir ve ekin “geçmiş zaman ve hâl partisipi eki”, “muayyen hâl partisipi eki” olarak adlandırıldığını söyler (1980: 77-79).

Eraslan, söz konusu ekin üç temel işlevi üzerinde durur:

1. İsim olarak kullanılışı
2. Sıfat olarak kullanılışı
3. Birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılışı (1980: 79).

Haydar Ediskun, fiil kök ya da gövdelerinden sıfat yapma ekleri arasında “-*An*”a yer vermiş (1999:151) ve -*An* yapıları sıfat-fiillerin şimdiki ya da geniş zaman anlamıyla birlikte geçici birer nitelik bildirdiğini belirtmiştir (1999: 250).

Muharrem Ergin, Eski Türkçede -*gAn* şeklinde olan bu ekin eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan partisip eklerinden biri olduğunu, geniş zaman partisipi yapmak için en çok bu ekin kullanıldığını ifade eder (2011: 334).

Marcel Erdal, -*gAn*’ın bugünkü Türk dillerinin çoğunda bulunan ve hareket bildiren bir sıfat-fiil olduğunu söyler ve ekin Eski Türkçede çekim sisteminin bir parçası olmasının muhtemel olduğunu belirtir (2004:155).

Zeynep Korkmaz, *-An* sıfat-filinin geçişli, geçişsiz her türlü fiil kök ve gövdesine gelebildiğini; oluşturduğu sıfat tamlamaları ile bir ad tamlamasının tamlayanı olabildiğini; cümlede özne, nesne, yer tümleci ve zarf görevi yüklenildiğini belirtir (2003: 939).

Jean Deny, *-An* ekinin Türkiye Türkçesinde yalnız sıfat-fiilleri meydana getirmek için kullanıldığını; fakat Doğu lehçelerinin çoğunda bu ekin *-kAn* biçiminde *-Dik*'li ve *-AcAK*'lı sıfat-fiiller gibi çeşitli kullanılışlarının olduğunu ifade etmiştir (2012: 398).

A. N. Kononov, Türk dilinde sıfat-fiillerin ayrı bir morfolojik kategori olmadıklarını ifade eder. Ancak *-(g)An*'lı sıfat-fiillerin müstesna olduğunu belirtir (1958: 203).

Hamza Zülfiyar, *-gAn* ekini üç grupta değerlendirmiştir:

1. Doğu Türkçesindeki *kalgan, kelgen, bolgan, sıçgan* gibi Batı Türkçesinde *kılan, gelen, olan, sıçan* biçimine giren ek.
2. İsim yapan özellikle bitki adlarında kullanılan *-gAn*.
3. Anlamca “yoğunluk, devamlılık, şiddet ve bir işi pekiştirerek çokça yapma, abartma” kavramlarını taşıyan *-gAn* (2010: 49).

Talip Doğan, Güney Azerbaycan Türk ağızlarından verdiği örneklerle bu işlevlere ek olarak “kalıcı isim yapması” ve “zarf-fiil olarak kullanılması” işlevlerinden söz eder (2012: 353-370).

3. *-AndA / -gAndA* Zarf-Fiil Eki

a. Tarihî Türk Lehçelerinde *-gAndA / -AndA*

Tarihî metinler incelendiğinde *-(g)AndA* yapısı ile *Codex Cumanicus, Baytaratu'l Vâzih, Münüyetü'l-Guzât, Kısasü'l-Enbiyâ, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Gülistân Tercümesi, Satıraltı Tercümeli Fıkıh Kitabı, Dede Korkut Kitabı, Sekkâkî Divanı, Nevâyî'nin şiirleri, Şiban Han Divanı, Bâbü'r Divanı, Gedâyî Divanı, Fethali Kaçar Sözlüğü* gibi birçok eserde karşılaşmaktadır. Bu durum; *-gAndA*'nın Orta Türkçe olarak adlandırılan Kıpçak, Harezmi, Eski Oğuz Türkçesi dönemlerinde ortaya çıktığını göstermektedir.

Nuri Yüce, Türkçedeki zarf-fiiller üzerindeki çalışmasında *-(g)AndA* yapısına yer vererek bu biçimin bulunma hâli eki almış bir zarf-fiil olduğunu ifade eder (1999: 108-109).

Türkçenin tarihî dönemleri üzerine yazılan temel gramer kitaplarının büyük kısmı, *-(g)AndA* yapısına zarf-fiiller arasında yer vermemiştir. Bu grammerlerin tamamında *-(g)An*, sıfat-fiiller arasında gösterilmiştir.

-(g)AndA yapısını zarf- fiiller arasında gösteren az sayıda gramer çalışması mevcuttur. Bu eserlerin son yıllarda kaleme alınması dikkat çekicidir. Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz tarafından hazırlanan Eski Anadolu Türkçesi (2004) ve Galip Güner tarafından kaleme alınan Kıpçak Türkçesi Grameri (2013)'nde *-gAndA / -AndA* yapısına zarf-fiiller arasında yer verildiği görülmektedir.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun *Harezmi Türkçesi Grameri*'nde *-gAndA*'ya yer verilmezken Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından yayımlanan *Kıpçak Türkçesi*

Gramerî'nde *-gAndA* zarf-fiili *-gAn* sıfat-fiili başlığının altında ele alınmakta ve yapısı “*-gan/ -gen* sıfat-fiiline bulunma hâli eki getirilerek kalıplaşmış *-ganda/gende* şekli, ‘*-inca, -dığında*’ anlamı veren bir zarf-fiil (gerundium) eki durumuna geçmiştir” (1994:144) şeklinde açıklanmaktadır.

Tenişev, bu zarf-fiilin şekil bakımından *-(g)An* sıfat-fiili ile aynı olduğunu belirtmiş ve bu şeklin pro-Turkic dönemde değil Kıpçak döneminde gelişmiş ve aktifleşmiş bir ek olduğunu söylemiştir (1988: 475).

Tenişev gibi Melek Özyetgin de *-gAndA* zarf-fiil ekinin özellikle Kıpçak Türkçesinde gelişmiş bir ek olduğunu belirterek “Bu zarf-fiil daha çok ana cümlede belirtilen harekete paralel olarak yapılan hareketi ifade etmektedir. Genel olarak geçmiş zaman kavramını ifade etmekle birlikte çağdaş sahada *-gAndA* şeklinin şimdiki zaman içinde vuku bulan hareketi göstermesi, *-gan* ekinin tarihî sahada geniş zaman kavramını da taşımış olması ile ilgili olmalıdır” (2001: 207) demektedir.

Çağatayca El Kitabı'nda zarf-fiil ekleri arasında *-gAndA* yer almamaktadır. Ancak, *-gAn* sıfat-fiil eki anlatılırken bulunma hâli eki ile birleşerek zarf-fiil işlevinde kullanıldığı örneklere yer verildiği görülür (Eckmann 2009: 108):

Taṅ atkanda “tan atışında; şafak söküşünde”

Baysungur Mirza pādšāh bolğanda on sékkiz yaşar érđi “Baysungur Mirza padişah olduğunda on sekiz yaşında idi”

Bâbür Divânı'nda Bilal Yücel de *-gAn* sıfat-fiil ekinin anlatırken *-gAndA* şekliyle zarf-fiil olduğunun altını çizer (1995). Kemal Eraslan, *Mevlâna Sekkâkî Divanı* üzerine yapmış olduğu yayında *-gAndA* zarf-fiil ekinin yapısının *-gAn* sıfat-fiil eki ile *+DA* bulunma hâli ekinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir (1999: 82). Bu dönem üzerine yapılmış metin yayınlarının büyük çoğunluğunda da zarf-fiiller arasında bu yapıdan bahsedilmemiştir. Talip Yıldırım tarafından hazırlanan *Hüseyn Baykara Divânı* (2011)'nda ise *-gAndA*'nın yer aldığı görülmektedir.

Çağatay Türkçesi dönemine ait Fethali Kaçar Sözlüğü'nde, *-gAndA*'nın sıfat-fiil eki ile bulunma hâli eki arasına iyelik eki almış şekli de mevcuttur: *turğanıda* “durmasında” (Rahimi 2016: 1523).

Şiban Han Divanı'ndaki manzumelerde *-gAndA*'nın yer aldığı örnekler oldukça çoktur:

“Bal bigin çehre sarığ bolmağ kirek ‘ışk ehliğa

Arturur yaprağ sarığ bolğanda efgân ‘andelīb” (1998: 91).

Şiban Han Divanı'nda az da olsa mensur kısımlar bulunmaktadır. Bizi, bu çalışmayı hazırlamaya sevk eden de bu eserde yer alan aşağıdaki mensur kısımdır:

“Basa Bâbur Mirzanıṅ ilçisi kildi haṭṭını qarındaşığa körsettım irse bir derdliḡ āhī kıldı kayda barğa-sin kayda yir tapka-sin didi irse miniṅ hem köṅlüme Mahmūd Bahâdırıṅ yağığa tüşkendeki firâkı otu içimde kayra kildi micmer tig köyüp közüm yaşı birle bu gâzelni ayıtp yiberdim tağı sultân cevâb ayıtp yiberdi” (Karasoy 1998: 253).

Çalışmamızın asıl amacı, burada karşımıza çıkan *-kendeki* şeklinin yapısı ve bugünkü durumu olacaktır.

b. Türkiye Türkçesi Gramerlerinde –AndA

Jean Deny, *-AndA* biçiminin Anadolu ağızları ve Azeri Türkçesinde *-DıkDA* biçimi yerine kullanıldığını, bu biçimin anlam bakımından tam tamına *-Dıkda* biçimine denk olduğunu, diğer lehçelerde ise bu yapının *-kAndA* şeklinde bulunduğunu söylemektedir (2012: 837).

Tahir Nejat Gencan, *-AndA* zarf-fiili için şu açıklamayı yapar: “-ende yapılı ulaçlar da –diği vakit veya *-dikçe*, *-ince* ulaçları yerine kullanılırdı. Bugün de bölge ağızlarında kullanılmaktadır” (1966: 267).

Muharrem Ergin, *-An* partisipinin lokatif şeklinin (*-AndA*) Azeri sahasında gerundium durumuna geçtiğini, *-AndA* ekinin *-An*’dan farklı olarak nesne değil hareket ifade ettiğini belirtir (2011: 335). Ayrıca, geniş zaman sıfat-fiilinin lokatif şekli olan *-AndA*’nın eskiden beri Azeri sahasında *-inca/-ince* işlevinde bir zarf-fiil eki gibi kullanıldığını söyler (2011:347).

Zeynep Korkmaz ise *-AndA* zarf-fiili için şu açıklamayı yapar: “*-An* sıfat-fiilinin +*DA* bulunma durumu eki ile oluşturduğu zaman zarfı, *geçende* ve *geçenlerde* örneği dışında hemen hiç kullanılmamaktadır. *alanda*, *oturanda*, *görende*, *yatanda* gibi şekiller daha çok Anadolu ağızlarına özgüdür” (2003: 946).

Kerime Üstünova, *-AndA* ekinin fiil kök ve gövdelerine gelerek oluşturduğu fiilimsinin bir başka fiilimsiye zaman+durum ilişkisiyle bağlanmasını sağladığını ifade etmiştir (2008: 433). Üstünova, daha çok ağızlarda kullanım sıklığı bulan bu ekin yazı dilindeki karşılığının *-DIğIndA*, *-DIğI zaman*, *-Arken* ekleri olduğunu söylemekle birlikte *-AndA*’nın tüm zaman ve kip ekleriyle kullanıldığını ancak *-DığIndA* ve *-DIğI zaman* eklerinin zaman / kip çeşitliliğinin bu kadar zengin olmadığını söylemektedir (2008: 434-435).

Özlem Deniz Yılmaz; *-AndA*’nın zaman zarfı meydana getirdiğini, tamlananın eylemin başlangıç sınırını oluşturduğunu ifade etmektedir (2008: 93).

c. Çağdaş Türk Lehçelerinde –gAndA / -AndA

Bugün Türk lehçelerinin birçoğunda *-gAndA* ve *-AndA* ekleri zarf-fiil eki olarak gramerlerde yerini almıştır.

“Bu ekle teşkil edilen isim-fiiller Doğu Türkçesi’nde hem aktif hem de passif bir mana taşıdıkları hâlde, Türkiye Türkçesi’nde sadece aktif manalarıyla kullanılmaktadırlar” (Eraslan 1980: 79).

Türkmen Dilinin Grammatikasy adlı eserdeki “men gelen wagtynda > men gelenimde, meniñ işlän işimde > meniñ işlänimde, gün dogan wagtynda > gün doganında” örnekleri *-gAn* sıfat-fiil eki ve +*DA* bulunma hâli eki arasına başka ekler girmesi yönüyle dikkat çekicidir (1999:390).

-gAndA ekinin iyelik eki almış biçimlerine Yeni Uygur Türkçesinde de rastlanır (Demirez Güneri 2013: 265):

Közümni **açqinimda** néme bolğanliqini soridi

«Gözümü açtığımda nasıl olduğumu sordu»

Türkmen Türkçesi sıfat-fiileri arasında *-An* yanında *-yān/-yēn* de dikkat çekmektedir:

alan (almış olan), gören (görmüş olan)

alyān (almakta olan), göryēn (görmekte olan)

Şçerbak, *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)* adlı eserinde, “Çekime Girmeyen Tamamlanmamış Fiil Çekimleri (Zarf-Fiiller)” başlığı altında

I. *-(y)a ~ -(y)u ~ -(y)ı ~ -(y)o*

II. *-(y)ıp ~ -(y)up ~ -(y)ap ~ -p*

III. *-ğalı ~ -kalı ~ -(y)alı ~ -ğanlı ~ -kanlı*

IV. *-ğa ~ -ka veya -ğay ~ -kay*

V. *-gaç ~ -ğas ~ -ğaş ~ -ât* ekli zarf-fiil biçimleri ile

VI. *-ça ~ ca, -çak ~ -cağ, -cānan* ekleriyle oluşturulan eylem adlarını saymıştır (2016: 135-147). Görüldüğü gibi, *-(g)AndA*'ya zarf-fiiller arasında yer verilmemiştir.

Tenişev, *-AndA* zarf-fiil ekinin Eski Türkçe döneminde oluşmuş olamayacağını söyler. Ona göre; bu biçim, Oğuz Türkçesi döneminde gelişmiş ve aktifleşmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ve Oğuz grubundaki diğer lehçelerin ağızlarında yaygındır (Tenişev 1988: 476)”

Ahmet Bican Ercilasun editörlüğünde hazırlanan *Türk Lehçeleri Grameri*'nde *-(g)AndA*'nın durumu incelendiğinde Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Saha ve Çuvaş Türkçelerinde bu eke yer verilmediği görülmektedir. Ek, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde *-AndA*, diğer Türk lehçelerinin tamamında ise *-gAndA* biçimiyle görülmektedir.

4. +ki

“[...] *-ki* aitlik eki, [...] çekim eklerinden sonra gelmek, iyelik eki gibi yardımcı ses almak, aitlik gibi bir fonksiyonu taşımak bakımlarından çekim eki, işletme eki karakterindedir” (Ergin 2011: 226).

“İyelik ve aitlik bildiren eklerden biri de *+ki*'dir. Bu ek ad kök ve gövdelerine doğrudan doğruya geldiği gibi, adların ilgi ve bulunma durum eki almış biçimlerinden sonra da gelir. Ek, “içinde bulunma ve aitlik bildiren” bir işleve sahiptir.” (Korkmaz 2003: 263).

“*+ki* aitlik ekinin ilgi ve bulunma durumu eklerinden sonra gelen kullanılışı pek canlı ve pek yaygındır.” (Korkmaz 2003: 264).

“*+ki* aitlik ekinin, hem yalın durumdaki ad kök ve gövdelerine gelerek eklendiği sözü sıfat ve zamire çeviren bir yapım eki özelliği taşıması, hem de ilgi durumu ve bulunma durumu gibi ad çekimi eklerinden sonra gelebilmesi, onu edatlarla ortaklaştırmakta ve aslında bir edattan ekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.” (Korkmaz 2003: 264.)

Şiban Han Divanı'nda olduğu gibi, çağdaş Türk lehçelerinde de *-(g)AndA* yapısının *+ki* aitlik eki ile genişlediği çok sayıda örneğe rastlanmaktadır:

Kazan Tatar Türkçesi:

Güzäl zatlarınñ rul artında **bulgandağ** östenlekläränä igtibarlılık, tögällek häm yaxşı mögalämäne kertälär.

Güzäl kişilerin görevlerini yaptıkları sıradaki konularından kaynaklanan itibarları, (onları) doğru ve iyi davranışlara sevk eder.

<http://m.intertat.ru/lt/novosti/item/6953-invalidlar-sportta-da-syinatmyiy-yutazyi-ta%D2%A3yi.html> (01.09.2016)

Ol üzen üsmer çağında tew tapkır xerbi kiemdege kürşe egetene gaşyık **bulgandağ** kebek bexetle toya.

O gençlik yıllarında, askeri üniformalı komşu gencine ilk kez aşık olduğundaki gibi mutlu hissediyordu.

<http://ktrb.ru/lat/trubrik/tub20/3192.html> (15.02.2015)

Meselen, tariхта Petr I xakimlek itken zamanda “utlı tegermeç”, “su küselere” dip ataluçı zur feyerverklarnı **atkandağ** xatalar arkasında meydanga cıelgan xalıknıng küplep ülüe bilgele.

Mesela, tarihte I. Petro'nun hüküm sürdüğü yıllarda, “ateşli tekerlek”, “su köseleri” denilen büyük havai fişekleri attıklarındaki hataları dolayısıyla, meydana toplanan halkın büyük bir kısmının öldüğü belirtilir.

<http://ktrb.ru/lat/trubrik/tub20/4865.html> (15.02.2015)

Avtor äytkän Roza äbineñ vak akçası şaktıy ikän. Tege çakta 400 sum ul bik zur akça ide. Minem eşli **başlagandağ** 4 aylık hezmät hakim...

Yazarın bahsettiği Roza ninenin bozuk paraları epey varmış. O zamanlarda 400 som çok paraydı. Benim çalışmaya başladığımdaki 4 aylık maaşımdı.

<http://tr.beznen.ru/basma/2011-33/vak-akchalar-kemge-kirek-iken/> (15.02.2015)

Aşlar uzdırganda da cıyılğan häyer akçaların şul küper **salgandağ** kiräk-yarak öçen totabız.

Kermes için hazırlanan yemekler satıldıktan sonra, toplanılan hayır paralarını bu köprü yapımındaki ihtiyaçlar için saklıyoruz.

<http://tr.beznen.ru/basma/2012-31/bikbullilarga-ni-bulgan/> (15.02.2015)

Manzaras avıl sovetinnan alingan beleşmälärne “tözätüdä” bernikadär täcribä tuplaganga kürä, aña yortinnan yankorılmasın **salgandağ** smeta çıgımnarı, ütälğan eşne kabul itü köne, alarnıñ báyase kürsätelğan aklarnı da “zakon kuşkan taläp”lärgä cavap birerdäy itep üzgärtep kuyu avır bulmıy.

Köy danışma kurulundan alınan kararları “düzenlemede” kazanılan bazı tecrübelerle göre; ona, yurdundan ek bina kurmalarındaki düzenli giderleri, anlaşma

günü, onların bağları olarak gösterilen ahitlerini de “ kanunun hükmettiği talep”lere cevap verirmiş gibi değiştirmek zor olmaz.

<http://tr.beznen.ru/basma/2008-26/balda-cheben-batadir-2/> (15.02.2015)

Näk «Bulgariya» köymäse **batkandadı** kebek – ülemneñ artık facigale bulu da iskä töşep, canı borçıp tora, gazizlären yugaltkan häsrätle keşelärne yuata almaw, çarasızlık ta, nik taın şulay kilep çıktı soñ, dip bertuktamıy cavap ezläw dä. Hoday yazgannı kürmi kalıp bulmıydır da, bälki.

Tam “Bulgariya” kayığı battığındaki gibi, ölümün artık facia olması da akla gelerek, insanı rahatsız eder. Değerli insanların kaybeden hasret çekenleri teskin edememeyi, çaresizliliği de, niçin böyle oldu diye sorulan sorulardan sonra, durmadan verilen cevaplar takip eder. Allahın yazdığını belki göremiyorlardır.

<http://tr.beznen.ru/basma/2013-48/men-belage-och-sebep/> (15.02.2015)

Kazak Türkçesi:

Ol sol bayandamasın oqıp **bitkendedi** zaldıñ reaksiyasın aytuğa meniñ sözim jetpeydi.

O sunumunu okuyup bitirdiğinde salonda yaşanan coşkuyu anlatmaya benim sözlerim yetmiyor.

<http://anatili.kazgazeta.kz/?p=9127&ln=lat> (01.09.2016)

d. Anadolu Ağızlarında –AndA

Ölçünlü dilde yer almayan –(g)AndA zarf-filinin –AndA şekliyle ağızlarda yer aldığı söylenmiştir. Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu yapının Doğu Anadolu ağızlarında yaygın bir kullanım alanı olduğu görölmektedir (bkz, Gemalmaz 1995, Olcay 1995, Ercilasun 2000 vs.).

5. –(g)AndA’nın Zarf-Fiil olma Süreci Neden Tamamlanmış Değildir?

Kıpçak ve Karluk lehçeleri ile Oğuz lehçelerinin bir kısmında sıkça kullanıldığı tespit edilen –(g)AndA yerine Türkiye Türkçesinde –DıktA/-DIğIndA zarf-fiilleri tercih edilmektedir.

–(g)AndA, bugün çağdaş Türk lehçeleri gramerlerinin bazılarında “birleşik zarf-fiil”, bazılarında “zarf-fiil”, bazılarında ise sıfat-fiil başlığı altında incelenir. Peki, bu tasnifler ne derece doğrudur?

Görölmektedir ki, Çağatayca gibi tarihî Türk lehçeleri ile Türkmen Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi gibi çağdaş Türk lehçelerinde –(g)An sıfat-fiili ile +DA bulunma hâli eki arasına iyelik ekleri gelebilmektedir. –(g)AndA, bu yönüyle Türkiye Türkçesinde kullanılan –DIğIndA / - DUğUndA zarf-fiili ile benzeşmektedir ve “bu kullanımı ile şahsa bağlı bir zaman bildirme özelliği kazanmaktadır” (Korkmaz 2003: 1033). Ayrıca, Kazak Türkçesi ve Kazan Tatar Türkçesinden verilen örnekler, söz konusu sıfat-fiilin +ki aitlik eki ile genişletilebildiğini ortaya koymaktadır.

Yukarıda Çağatay Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Doğu Anadolu ağızları gibi Türkçenin tarihi ve çağdaş dönemlerinden verilen örnekler, çalışmanın başında verilen “zarf-fiiller, sıfat-fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemezler” kuralı ile örtüşmemektedir. Verilen örnekler, hem zarf-fiilin sonuna hem de söz konusu zarf-fiilin yapısını oluşturan sıfat-fiille bulunma hâlinin arasına ek girebildiğini göstermektedir. Özellikle +ki aitlik ekinin -(g)AndA zarf-fiiline eklendiği çok sayıda örneğe rastlanmaktadır.

Bu noktadan hareketle, -(g)AndA'nın zarf-fiilleşme sürecinin henüz sona ermediği, sıfat-fiil + bulunma hâli oluşumunun tamamlanmadığı söylenebilir. Burada karşımıza çıkan bir diğer konu, zarf-fiil olma süreci noktalanmamış olan -(g)AndA'nın gramer kitaplarında nasıl yer alması gerektiğidir.

Kaynakça

- ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER, Galip (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATA, Aysu (1997). *Kıyasî'l-Enbiyâ (2 cilt)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BORCAKOV, A.; SARIHANOV, M.; SÖYEGOV, M.; HOCAJEV, B. ve ARNAZAROV, S. (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikasy: Morfolojiya*. Aşkabat: Ruh Neşriyat (Türk Dil Kurumu Hediyesi).
- DEMİREZ GÜNERİ, Aysun (2013). “Yeni Uygur Türkçesinde –GAn Sıfat-Fiil Eki”, *VIII. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı (Tiran-Arnavutluk) Bildirileri*, Ankara, s. 257-271.
- DENİZ YILMAZ, Özlem (2008). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- DOĞAN, Talip (2012). “İran (Azerbaycan) Türk Ağızlarında -(y)An Eki”, *Turkish Studies* (Spring 2012), s.353-370.
- ECKMANN, Janos (2009). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay KARAAĞAÇ), İstanbul: Kesit Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000). *Kars İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Brill Handbook of Oriental Studies: Leiden-Boston.
- ERDEM UÇAR, Filiz Meltem (2015). *Gedâyî Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem (2000). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2011). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GABAIN, Annemarie (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995). *Erzurum İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1966). *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- GÜLSEVİN, Güler; BOZ, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜNER, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989). *Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAÖRS, Metin (2006). *Nevâdirü 'ş-Şebâb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASOY, Yakup (1998). *Şiban Han Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASOY, Yakup (2004). *Satırlı Tercümelî Bir Fıkıh Kitabı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KAYA, Önal (1996). *Fevâidü 'l-Kıber*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOMİSYON (2012). *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican ERCİLASUN), Ankara: Akçağ Yayınları.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1958). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıkı*, Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KUT, Günay (2003). *Garâibü 's-Sıgar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OLCAY, Selahattin (1995). *Erzurum Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZGÜR, Can (1988). *Baytaratü 'l-Vâzih (Metin-İndeks)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZYETGİN, Melek (2001). *Kitâbu 'l-İdrâk li Lisâni 'l-Etrâk (Fîl: Tarihi-Karşılaştırılmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi)*, Ankara: KÖKSAV.
- RAHİMİ, Ferhad (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- SEV, Gülsel (2007). *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞÇERBAK, A.M. (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fîil)*, (Çev. Yakup KARASOY, Naile HACIZADE, Mevlüt GÜLMEZ), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TENİŞEV, Edhem (1988). *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika tyurskih yazıkov: Morfolojiya*, Moskva: Nauka.
- TOPARLI, Recep (1992). *İrşâdü 'l-Mülûk ve 's-Selâtîn*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKAY, Kaya (2002). *Bedâyi 'u 'l-Vasat*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UĞURLU, Mustafa (1987). *Münyetü 'l-Guzât*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- YILDIRIM, Talip (2010). *Hüseyin Baykara Dîvânı*, İstanbul: Hat Yayınevi.
- YÜCE, Nuri (1999). *Gerundien im Turkischen*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- YÜCEL, Bilal (1995). *Bâbü Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2010). “-agan (-ağan), -egen (-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi”, *Turkish Studies* (Winter 2010), s.42-56.